

XII. FEJEZET.

A KIRÁLYI REACTIO ANGLIÁBAN. A TUDOROK.

Anglia történetének nevezetes fordulópontja a Rózsák harczának vége.

A rendi szabadság két nemzedéken át folyó vérengzést idézett elő.

Gyöngé királyság mellett a főnemesség olyan hatalomhoz jutott, hogy nem hajlandó magát a törvényeknek alávetni. Van parlament, a mely alkalmas a hatalomért vívott küzdelmek békés elintézésére; van önérzetes és politikailag iskolázott gentry, a mely a belső harczokkal többet veszít, mint a mennyit nyerhet; de ezek a tényezők nem képesek a harcz eszközeivel bőven rendelkező nagyok versengését a békés küzdelem határai közé kényszeríteni. A gentrynek nincs olyan egységes szervezete és nincs olyan hadi ereje, hogy vetőt mondhasson a nagy ambícióknak. Mivel a király híjával volt az erőnek, az országban a béke fönn nem tartható.

Ez a tapasztalat javára volt a királyságnak. Az anarchia különben is egyengeti az útját. A harczias főnemesség a hosszú tusa közben elvérzik. A legtöbb régi nagy család kihal. Birtokaik a koronára szállnak.

A meggyengült feudális arisztokratia a háttérbe szorul, a

gentry pedig, a mely eddig vezetése után indult, még nem tett szert annyi önállóságra, hogy az állami életben üresen maradt helyet elfoglalja. Komoly politikai iskolába járt ugyan, s a parlamentben és a közigazgatásban jelentékeny hatáskört tölt be; de nem követeli magának az első szerepet. Béke után sóvárog, s a királyi hatalom védőszárnyai alatt keresi a módot, hogy polgári munkáját folytassa.

Míg eddig a királyságot oly elemek környezték, a melyek telhetetlenül szomjazták a hatalmat, most azok kerülnek helyökbe, a kik szerényebb érdekeik biztosítása fejében örömet nála hagyják a vezetését.

Olyan fordulat áll be a külső politikában is, a mely döntő hatással van a belső fejlődésre és sok tekintetben előmozdítja a király ügyét. Eddig a francia harcok miatt mindig nagy hadi erőnek kellett készen állnia. A hadi érdekek szerint kellett az állam és a társadalom tényezői egymáshoz való viszonyának is alakulnia. Most Franciaország végleg megerősödik, a támadó hadjáratok megszűnnek, a tenger idegen invasio ellen biztosít, nincs tehát nagy seregre szükség, a hadi érdekek hatása alatt képződött közállapotok módosulhatnak.

A királyság kezét a rendekkel szemben eddig az kötötte meg, hogy katonára és pénzre volt szüksége, s hogy e két hatalmi tényezőt csak tőlök kaphatta.

Az arisztokrátiára rászorult, mert az ő hadi ereje nélkül tehetetlen volt.

A Plantagenetek és a Lancasterek védekeztek, a hogyan tudtak, a nagyok túlkapásai ellen; de a baj forrását be nem tömhatték, a nagyok hadi erejét meg nem törhették. Most ez is lehetővé válik. Az arisztokratia hatalmának elszárad a gyökere, mihelyt sereget nem tarthat. Az utóbbi időkben a főnemesség hadi erejének zömét a zászlóaljukhoz önként csatlakozott lézengő lovagok és a védelmüket kereső kisebb

urak alkották. Ezek valamely főúr szolgálatába szegődtek, családi ruházatát és színeit vették föl, s magukat és peres ügyeiket a hatalmas úr oltalma alá helyezték. A protectionnak ez a rendszere annyira elharapódzott, hogy lehetlenné tette a pártatlan törvénykezést. A nagyok pedig ezen az úton veszedelmesen megnövekedett hadi erőhöz jutottak. A királynak eddig mindezt el kellett tűrni, mert nem lehetett el a nagyok segélycsapatai nélkül. II. Richárd elveszi bátyja színeit. Most, a béke uralma alatt, ez megváltozik. A Yorkok és Tudorok szigorú törvényt hoznak a «livery» szokása ellen, s kérlelhetetlenül végrehajtják. A bárók seregei eltűnnek, s ezzel túlhatalmuk elmúlik.

A béke uralmával a rendek másik fegyvere is élet veszíti. Nincs szükség seregre, ennek következtében nem kell hadi adó, s a parlamentet sem kell összehívni.

A parlament befolyását a végrehajtó hatalomra, a királyi kormányzatra, törvény vagy jogszokás még nem állapította meg. A rendeknek nem sikerült a királyi tanácsot, a tulajdonképpeni kormányt, maguktól szerves módon függő viszonyba juttatni. Csak időnkint tudott a parlament, főleg az adó megajánlása árán, a kormányra döntő befolyást gyakorolni.

Ezért nagy annak a hatása, hogy a király ritkán szorul adóra. A végrehajtó hatalom függetlenné lesz a rendek befolyásától, s erős szervezetté alakulva, az állam első tényezőjévé válik. A nélkül, hogy a törvények módosulnának, a kormány fölé kerekedett parlament hatalmát a királyi kormánynak a parlamenten is uralkodó hatalma váltja föl. Előbb a királytól független parlamentben, most a király személyében és a tőle függő tanácsban van a monarchia súlypontja.

Mivel a sok belháború miatt a közhangulat a Tudorok felé fordul; mivel a feudális aristokratia elgyengült és már

nincs serege, a gentry pedig még nem követeli magának a kormányzat vezetését; mivel továbbá a királyok nincsenek rákényszerülve a parlamentek jóindulatára: a Tudorok olyan hatalommal élnek, a milyenhez foghatót az első normann királyok óta Anglia nem ismert.

A nagy mozgalom, a mely a XIII. században keletkezett és attól fogva, ellenállhatatlan erővel törve magának utat, lépésről-lépésre korlátolta a király jogkörét, lelohadt. A király visszahódítja az elvesztett talaj javarészét. Az államhatalom megint az ő akaratának szolgál. Ritkán gyűjt egybe parlamentet, s ha egybegyűjti, ura határozatainak. Befolyást gyakorol összealakítására. Megszabja, hogy minő egyéneket választaszanak. A miért II. Richárdnak lakolnia kellett, azt VII. és VIII. Henrik rendes gyakorlattá teszik.

A királyi tanács magához ragadja az igazságszolgáltatást. A rendes bíróságok mellőzésével a király miniszterei döntenek a legfontosabb jogi kérdésekben.

A rendek VII. Henriknek egész életére megszavazzák az adókat. VIII. Henrik minden rendeletét már előre törvényes erejűnek nyilvánítják.

A király erkölcsi hatalma oly nagy, hogy VIII. Henrik képes a sok százados kapesot, a mely a nemzetet Rómához fűzte, megrepezteni. Mária visszahelyezi uralmába a régi vallást. Erzsébet pedig ismét a korona főnhatósága alá hajtja az angol egyházat. A király dönt a vallás kérdéseiben is.

A királyok élnek a kínálkozó alkalommal, hogy a régi aristokrátiát, a mely századokon át büszke függetlenséggel daczolt velök, teljesen mellőzzék. Új emberekkel környeztetik magukat, olyanokkal, a kik mindenöket nekik köszönik, a kiknek összes tekintélye odavész, mihelyt a király kegye tőlök elfordul, a kiknek hatalma pusztán hivatalukon alapszik. Nem a született nagyurak közül, hanem a szerényebb származású és vagyonú osztályból választják minisztereiket.

A Percyk, Wawrickok helyett a Wolseykhez, a Cecilekhez folyamodnak, olyanokhoz, a kiket nem köt a traditio a régi alkotmányhoz, s kik hűséget csak a király iránt éreznek. Wolsey térdreomolva könyörög a királynak, hogy szándékát másítsa meg; de ha a király föntartja parancsát, végrehajtja azt, bármilyen hibásnak is tartja. Egy Wawrick bezzeg más-ként tett. A «királycsináló» új királyt keresett volna.

A Tudorokat engedelmes nemzet környezi.

A királyi hatalom korlátlanak tetszik, de még sem az. Neki van a legnagyobb tekintélye; azok az erők, a melyek előbb ellensúlyozták, lábánál hevernek; vagyona az egyházéval öregbedik; de mégsem tehet büntetlenül olyant, a mi a nemzet nagy és állandó érdekét sérti.

Korlátolja hatalmát, hogy nincs rendes serege. A béke fölöslegessé teszi a költséges véderőt. A belbéke biztosítását a miliziára bizzák; a nyers erő tehát olyan benső összefüggésben marad a nemzettel, hogy legyőzésére a király nem fordíthatja. A királynak nincs módja benne, hogy anyagi eszközökkel a nemzet zömét engedelmességre kényszerítse.

Ha ellentétbe helyezkedik olyan elszánt akarattal, a mely fegyverhez is kész nyulni; ha zsarnoksága az elviselhetőség határán is túl lép: kudarcot vallhat, mert nincs serege.

Csak addig terjeszkedik az absolutismus, a meddig a többség eltűri. Sokat engedhetett meg magának a király, de nem mindent. Egyeseken ejtett sérelmek nem okoztak neki bajt, mert a polgárháború már érezhető kárt tesz és a nemzet abba belefáradt. Csak a nagy érdekek védelmének általános érzett szüksége okozhat fegyveres ellenállást.

A Tudorok jól tudták, hogy hol van hatalmuk korlátja. Főtörekvésük, hogy a nemzet zömének érzületével és érdekeivel összhangzásban kormányozzanak. Ha ellentét támad közöttük, kenyértörés előtt tágítanak. Minden erejük és királyi

önérzetök ellenére inkább visszavonják sérelmes intézkedéseiket, mint hogy küzdelmet idézzenek elő.

A törvényes alakiságoktól lehetőleg kevésbé térnek el. Nem akarnak összeütközni a nemzet hagyományaival, s nem törnek az absolutismus jogi elismerésére; beérik a formák megóvása mellett elérhető tényleges hatalommal.

Nagy jelentősége van ennek a ténynek. A királyi absolutismus nem szakítja meg az alkotmány traditióit, sőt a parlamentarismus későbbi követelményei e kor praecedenseire is támaszkodhatnak.

VII. Henrik idejében alig jut szerepe a parlamentnek. VIII. Henrik ellenben már annyira a helyzet urának érzi magát, hogy a parlamentnek, a melytől nem fél és a melynek hozzájárulása parancsai kötelező voltát a nemzet szemében megerősíti, a legfontosabb kérdések eldöntésénél részt juttat. Akaratát parlamenti törvények formájában emeli közakarattá. A régi alkotmányos fölfogás, hogy a király és a rendek együttvéve forrása a törvényeknek, épen marad. A vallás és az örökösödés legnevezetesebb kérdéseit a király az országgyűlés útján dönteti el.

Azelőtt nem egyszer a parlamentnek és benne főleg a hátvédét alkotó nagy uraknak iniciatívájából eredtek a nemzeti élet nagy transactiói; most a király szab irányt az alkotmányos gépezet működésének. Lényegileg tehát egészen más közállapotok uralkodnak. A jogi szín azonban változatlan és a király mellett a parlament is, legalább külsőleg, megóvja a maga hatáskörét.

A nemzet különböző rétegeinek befolyása inkább szellemük és erejük szerint alakul, mint az alkotmány szabályai szerint. Az erkölcsi és anyagi erő megoszlása s nem a holt betű dönt a fölött, hogy valamely korban kik parancsolnak.

Ugyanazon alkotmány mellett egyszer a király, máskor a társadalom dominálhat; de azért nem közömbös, hogy

milyenek azok az intézmények, a melyek útján a vezető erő az országot kormányozza.

A parlament jogkörének tiszteletben tartása nem gátolja azt, hogy a Tudorok koruk mindenható urai legyenek; de lehetővé teszi, hogy olyan befolyást szerezzen a társadalom, a minőre különben nem lenne képes, s megkönnyíti, hogy a közszellem változásával a régi szabadság föléledjen.

Ezért nem volt végzetes a Tudorok uralma a szabadságra nézve. Mélyen szántott, de még sem eléggé arra, hogy sok század alapvető munkáját összerombolja. A király hatalma messze terjed; de a régi alkotmány fönnáll. A ki kényuralomra törne, legalább sok esetben még a Tudorok után is a törvényesség nagy erejét találná útjában.

A Tudorok száz éves uralmának két következménye meg éppen a szabadság javára szolgált. Oly változások következnek be, a melyek az alkotmány kiterjesztését vonhatják maguk után.

A kor egyik nagy ténye a reformatio volt. Kezdetben emelte a király erejét.

A mi a katolikus egyháznál a király javára szolgált, változatlanul maradt az anglikán egyháznál. Miként a római hierarchia, az övé is az engedelmisségre neveli az egyént. A központosítás rendszerén épül föl. Éltető elve a tekintély. A hatalom, az intézkedés joga a hierarchia csücspontjain helyezkedik el nála is. A mi ellenben a katolikus egyház egyetemleges voltánál fogva a királynak kárára van, az nincs meg az anglikán egyházban.

Míg a katolikus egyház szervezete a hatalom legnagyobb részét a királytól független tényező kezébe, a római pápáéba juttatja, az anglikán szervezet a királyt állítja az egyház élére. A katolikus egyház harcza a világi hatalom ellen; a katolikus egyház nagy privilegiumai, a melyeket elsőrangú erő véd meg; a magasan minden más fejedelem

fölött álló szentszék nimbusa, a mely mellett, legalább bizonyos tekintetben, mindenkinek, a szegény alattvalónak és a leghatalmasabb fejedelemnek egyenlő szerep jut, s a mely előtt a középkor legnagyobb erejű uralkodója is meghajolni tanult: mindezek a királyi méltóságot esorbító momentumok megszűnnek, s a létét a királynak köszönő egyház ugyanabba a kézbe teszi le a szellemiek fölött a hatóságot, a melyben a világi kard nyugszik. A középkoron át a királyoknak útját állott egyik erős bástya omlik össze.

De az az irány, a mely zászlaját a templomok tetejére is ki tudta tűzni, nem ott állapodik meg, a hol a király kívánná. Azért sikerülhetett VIII. Henriknek a népet, mint engedelmes nyáját, a hit legbensőbb dolgaiban új útra terelni, mert a reformatiónak természetes és a lelkek mélyéig ható okai Angliában is megvoltak. De éppen ennél fogva a rugók megmozgatásával Henrik olyan eleven erőt indít meg, a mely nem simul az ő akaratahoz, hanem természetes ösztönét követve, sokakban a hit nagymérvű átalakulását idézi elő.

Az angol nemzet egy része, sűrű érintkezésben a continens népeivel, oly új hitágazatokat fogad el, a melyek hatása egészen más, mint a királytól contemplált reformé.

A kalvinista egyház szervezete széles alapokra fektetett önkormányzat. Sok század óta Európának első kísérlete, hogy nagyobb tömeg demokratikus alapon vezesse önmagát.

Megfordul a világ rendje. Lent, a nép tág rétegeiben, van a kormányzó erő, alulról épül föl a hatósági szervezet. Nem a felsőség magyarázza a hitelveket; minden egyes ember lelkiismeretének a dolga, hogy tisztába jöjjön a hit nagy kérdéseivel. Nem a tekintélyé, hanem az egyén szabad elhatározásáé a végső szó.

Ezzel a befolyás és hatalom egy-egy szála hull ki a királyság kezéből, s a gondolkozás és érzés új típusa keletke-

zik, mely a politikában is érvényesülésre tör. A demokratikus kormányzat szellemét viszi be a közéletbe.

Biztosítja-e ezzel a szabadságot? Korántsem. Éppen oly kevésbé, mint maga a demokratia. Az egyéni lelkiismeret souverainitásának nevében csak úgy, mint a demokratia nevében az elképzelhető legerőszakosabb zsarnokságot fejtették ki nem egyszer. De a szabadság ügyének mégis megmérhetetlen hasznot hajtott a reformatio. Az angol protestánsok maguk zsarnokokká lehettek, mások zsarnokoskodását azonban el nem tűrték. Egyelőre pedig csak az utóbbitól kellett tartani. A királyok ragaszkodnak a püspöki rendszerhez és a puritánok ellen fordulnak, úgy hogy ezeket az önvédelem az ellenzék táborába hajtotta. Különböző érzések és gondolkodásuk egész világa is ellenkezett a király személyes kormányzatához kapcsolódó eszmekörrel. Ha valaha az abszolutizmus híveivé lesznek, bizonyos, hogy az nem a királyi abszolutizmus lesz.

A királyi kormány és a puritán egyház szervezetének alap gondolata között levő különbség, az egyházi életben bevett szokásoknak és fogalmaknak azonossága azon szokásokkal és fogalmakkal, a melyek a politikai életben a parlamentarizmust teremtik meg, s éles ellentétök a gondolatok azon körével, a mely a király közvetlen kormányzatában találja a természetével megegyező rendszert: mindez az új hitet arra praedestinálta, hogy hasznára váljék a szabadságnak, s hogy véget vessen a szellemek azon pangásának, a mely a Tudorok kormányzatát lehetővé tette.

A puritán szellem a királytól veszélyeztetett szabadságnak új harcsokat adott és oly erőt állított rendelkezésére, a melynek a bekövetkezett küzdelmekben elhatározó szerep jutott.

Egy másik hatása a királyi kormányzatnak, a mely később túlkapásait megnehezítette, a hosszú béke és a helyes

gazdasági politikától előmozdított vagyonosodás, főleg pedig a középosztály súlyának emelkedése volt.

A királyi kormányzat gondozó keze alatt átalakul a középosztály. A VIII. Henrik idejébeli gentry és az, a mely Erzsébet utolsó éveiben magával a királynővel is szembe mer szállani, s a melyben majd oly emberek támadnak, mint Hampdon és Pym, mindenképpen elütnek egymástól.

Az előbbi, ha nagyobb is a politikai becsvágya és az önkormányzatban külön szerepe is jut, mint a francia középosztálynak, s ha van is szava az ország ügyei intézésében, még sem követeli magának az első állást az államban. Az aristokratia vezetésébe beleszokva és a királyi hatalom emelkedésének szükségességét is érezve, a politikai nagy kérdések intézését meghagyja a király kezében.

Az új gentry többet akar. Meggazdagodott, a király rája támaszkodik, belőle kerülnek ki a miniszterek, s a közkormányzat kezelése közben beletanul az állam nagy ügyeibe. A vidéki önkormányzat is fönnáll. Ezen alsóbb iskolát kiegészíti az egész ország ügyei intézésére képesítő felsőbb oktatás, a mely a középosztály tagjai számára a központ sokféle hivatalában nyílik meg.

Előbb csak a főnemességnek volt módjában, hogy az állam összes ügyeit átfoglaló magas nézőpontra emelkedjék. A szélesebb rétegek csak most kezdenek a helyi érdekek szűk körénél messzebb látni.

A közel mult eseményeinek pszichológiai hatása is lassankint elenyészik, s a szabadság sok százados tradíciója új erőre kap. Az egységes államban kifejlett jellemet, a mult e becses hagyatékát, néhány évtized szomorú tapasztalata nem fogyasztotta el. A királyság az előző korban nem süllyedt a tehetetlenség azon fokáig, hogy a reactionnak a nemzet összes hagyományait fölforgató hatása lehetett volna. A nemzetnek a királyság gyengeségéből származott bajok közben meg-

tépett önbizalma aránylag hamar föléléd. A kormányzati képességgel megint együttjár az önérzet.

A gentry most már annyira megerősödött, hogy el akarja foglalni a vezető állást, a mely a feudális arisztokratia hanyatlásával megüresedett. A városi elemek, a kereskedők és az iparosok, oly jelentőségre tesznek szert a közéletben, a minőre elődeik álmukban sem gondoltak. Ők is megszédtek magukat.

A kulturális munka, az Európa-szerte föllendült szellemi belterjes tevékenység náluk is hatalmas fejlődésnek indult; az önálló gondolkodás, a melyre rászoknak, a politika felé is fordul, s azt a fölfogást teremti meg, hogy főrészt illeti őket az állam ügyének intézésében. Anglia történeti multja, szabad alkotmánya és a különösen a városi elemek között elterjedő reformatio ezeket az osztályokat a szabadság útjára tereli.

A városok az egész középkoron át jelentéktelen szerepet vittek. A földbirtoké volt minden igazi befolyás. A polgárság csak most követel részt a politikai nagy actiókban. Midőn ezt teszi, javára van az állami életben ez ideig képviselőinek jutott hatáskör, akármennyire szerény is volt az a valóságban. Most hoz gyümölcsöt a fa, a melynek magvát a XIII. században vetették el. A városok képviselői három századon át egy padban ültek a grófságok küldötteivel, s az állam szervezetében nekik kijutott jogok egyenlősége és az idők folyamában bennök mind inkább kifejlődött összetartozás és solidaritás érzete lehetővé teszi az egymással való szövetkezést, a vállvetett munkát.

Az alsóházban századokon át nem mint elszigetelt külön osztály, hanem mint a nemzeti képviseletnek a többivel elméletileg legalább egyenlő jogu része foglalván helyet, nemzeti nagy célok szerint alakuló pártok képződhetnek a városok és a vidékek elemeiből.

A XVI. század így egymással ellentétes nyomokat hagy maga után.

Egyrészt a királyi kormányzat példái maradnak az utókorra, másrészt meg gyarapodik a szabadság szelleme.

Veszedelmes az ilyen örökség.

A kinek éles a szeme, a külső szín mögött is meglátja a lényegben végbemenő átalakulást. De a politikusok zöme nem hat el ideig. Bátran rálépnek a járt ösvényre, nem véve észre, hogy a fölszín alatt, nesz és föltűnés nélkül, a szerves változásnak nehezen megfigyelhető fokozatosságával, feneketlen ingovány támadt. Csak mikor lábuk alatt megnyílik a szilárdnak vélt föld, nyílik meg a szemök is.

A Tudorok sikere utódjaikban azt a hitet kelti, hogy a nemzet követi majd az ő parancsukat is.

A királyság az aristokrátiát legyűrte, s elszigetelt magasságban áll a rendek fölött. Nem környezik azok a nagyhatalmu és önérzetes alakok, a melyek mindig eszébe juttatták, hogy oly erők és becsvágyak vannak a társadalomban, a melyekkel számolni tartozik. Szűkebb tanácsában ellenmondást nem hall. Elhítetik vele, hogy ilyenre másutt sem talál. A külföldön emelkedő királyi tekintély is csábítja és arra ingerli, hogy maga is ugyanolyan tekintélyre iparkodjék szert tenni.

A politikában az elméletek mind nagyobb jelentőségűekké válnak. Minden tényező a maga igazát rendszerbe foglalja. Az elmélet egyszerűbb és egyöntetűbb formái közé kívánják az életnek annyiféle körülményeit szorítani. A királyi absolutismus is elméleti tökéletességre törekszik. Ellenáll-e majd ezen iránynak Anglia királya? Nem keletkezik-e benne is a vágy, hogy közvetlen elődeinek uralkodói gyakorlatát állandónak szánt rendszerrel megszilárdítsa?

Ha ez a gondolat irányítja politikáját, az összeütközés elkerülhetetlen. A nemzet eleven, új életre kelt. Nehéz vele megbirkózni. Nem vezetí az aristokrácia, a mely szűkíteni,

korlátolni törekszik ugyan a királyi hatalmat, de nem jöhet vele elvi ellentétbe. Eddig a főnemesség volt a közvetítő a király és a nemzet között. A trón mellett állva, hatalmi szomja és nagy ereje a király túlkapásait megakadályozta, s büszke öntudata a mindennapi érintkezés során folyton figyelmeztette a királyt, hogy önérzetének nem szabad természetes medréből kicsapnia és túláradnia.

Ugyanekkor az aristokratia a befolyása alatt állott társadalomnak olyan irányt adott, hogy az ellenzék törekvései szembe juthattak egyik vagy másik királylyal, de nem a királyság eszméjével. Trónjuktól megfosztják II. Eduárdot, II. Richárdot, VI. Henriket, III. Richárdot, de helyükbe ültetik a királyi ház más tagját.

Most azonban az egymással ellentétes álláspontok egyikét sem mérsékli a főnemesség közvetítő befolyása. A XIX. századig nem volt idő, a mikor olyan csekély lett volna a hatása föl- és lefelé, mint ezen korban, s ez tette lehetővé, hogy olyan ellentét fejlődött ki a nemzet és a királyság közt, a minőt Anglia még nem ismert.

Az elemek, a melyek az ellenzék élén állanak, a köztársaság kormányformájának meghonosításától sem idegenkednek.

A királyi jogok elméletével a népjogok elméletét szegezik szembe, s e tan oly talajra talál, a melyben erős gyökeret verhet.

A XVII. század nagy drámája a XVI. században már elő van készítve. A Stuartok majd gondoskodnak róla, hogy a lehetővé vált katastropha be is következzen.

Vakon vesztőkbe rohannak.

A nagy convulsio, a melybe országukat ejtik, azzal a veszedelemmel fenyeget, hogy a fejlődés túllép a történetileg képződött alapokon, s vagy a királyság, vagy az alkotmányos szabadság esik áldozatul.

A végső eredmény azonban a nemzeti nagy tradíciók győzelme. A túlhajtások a sok százados épület falait nem bírják lerombolni. A középkor művét, szerves továbbfejlesztés útján, az újabb kor fejezi be. Megoldja azt a feladatot, a melylyel amaz nem birt megküzdeni: a kormányzatot, a végrehajtó hatalmat a nemzeti képviselettől szervesen függő viszonyba juttatja, a nélkül, hogy üdvös működését az ellenőrzésnek ez a joga lehetlenné tenné. Az államban egy akarat dönt: az alsóház többségeé. De mindez oly korban történik, a melylyel munkám ezen részében nem foglalkozhatom.

Visszatérek a XV. század fejlődésére Magyarországon.